

MAKK FERENC

Etelközi magyarok francia forrásban

A jellegzetes nomád harcmodort követő, hátrafelé nyilazó magyar lovas az aquileai dóm freskóján

A MAGYAR kalandozásokkal kapcsolatban számos kérdés vetődik fel a hazai és a külföldi történetírásban. Az első probléma mindjárt magával az elnevezéssel függ össze. A 'kalandozás' szó (amelyet egyébként a külföld nem ismer) a reformkor szülötte. Ekkoriban az elődök X. századi katonai portyáit kalandos vállalkozásoknak, amolyan hétvégi fegyveres kirándulásoknak tekintették, holott a valóságban ezek a katonai akciók – miként azt ma látjuk – Európa fejlett vidékeit sújtó zsákmányszerző hadjáratok voltak.

Azután sajátságos az is, hogy nálunk a kalandozás szó, ill. a kalandozások kora kifejezés csak a magyar történelemmel kapcsolatban használatos, más népek históriájára vonatkozóan nem fordul elő. Pedig a kalandozó hadjáratok nem magyar specialitások. Őseinkhez hasonlóan más népek is kalandoztak, azaz más népek is (pl. germánok, szlávok, hunok, avarok, arabok, normannok, besenyők) vezettek különböző régiók ellen zsákmányoló hadjáratokat, amelyek éppen olyan dúlással, pusztítással jártak, mint a magyarok fegyveres portyái. Nem véletlen tehát, hogy mialatt Észak-Itália templomaiban gyakran hangzott el a fohász: „a magyarok nyilaitól ments meg, Urunk, minket”, azon idő alatt Észak-Franciaország normannoktól fenyegetett lakói leggyakrabban azt kérték Istenüktől, hogy: „a normannok haragjától ments meg, Urunk, minket”.

Míg korábban azt vallották, hogy elődeink kalandozó vállalkozásai csak a honfoglalás után indultak meg, ma már jól ismert az, hogy a magyarok legalább a 830-as évektől kezdődően részt vettek zsákmány- és fogolyszerző katonai hadjáratokon, amelyek teljesen csak 970-ben szűntek meg.

Az írott forrásokban számon tartott első kalandozások egyikéhez, a 862-es hadjáratához fűződik jelen írásunk.

A szakemberek előtt jól ismert az, hogy a török 'onogur' szóból származó 'Ungri' népnév, amely a középkorban kiváltképpen használatos volt a magyarok megjelölésére, már 862. évi események kapcsán olvasható a franciaországi Szent Bertin kolostor latin nyelvű évkönyvében. Az évkönyv (Annales Bertiniani) 862 és 882 közti részét az a Hinkmar írta, aki 845-től 882-es haláláig reimsi érsekként a Nyugati Frank Birodalom (Franciaország) legmagasabb vezető köreihez tartozott. A nemzetközi szakirodalom kiváló történeti műnek tekinti Hinkmar munkáját, amely a tárgyalt korszakra nézve „a legértékesebb kútfőnek” számít. Azaz elsőrendű történeti forrásról van szó. Értékét az is növeli, hogy íróműhelyében az érsek a friss ismeretek birtokában – lehetőség szerint – naponként diktálta a scriptoroknak műve újabb és újabb részleteit.

Írásunk tárgya azon kérdés vizsgálata, hogy vajon a Szent Bertin Évkönyvben található Ungri (Vngri) elnevezés a magyarokat jelöli vagy pedig nem. Másként megfogalmazva: a francia évkönyv forrása-e a korai (IX. századi) magyar történelemnek avagy nem, miután más magyar vonatkozású adata nincs, csak az Ungri népnév.

A Szent Bertin Évkönyv a 862-es évnél – egyebek mellett – a következőket írja: „Dani magnam regni eius [sc. Ludovici regis Germaniæ; kiegészítés: M. F.] partem cede et igni uastantes praedantur. Sed et hostes antea illis populis inexperti qui Vngri uocantur regnum eius depopulantur.”

Az idézett részlet első mondata természetesen a dánokra utal. A második mondatot, éppen az 'Vngri' (= Ungri) miatt, a magyar és a külföldi kutatók túlnyomó többsége Pray György 1761-es állásfoglalása óta a *magyarokra* vonatkoztatja, és a szöveget úgy értelmezi, hogy 862-ben, amidőn a dánok támadták és pusztították Német Lajos országa (= birodalma, királysága) nagy részét, az ottani népek számára korábban ismeretlen ellenségek, akiket magyaroknak hívnak, ugyancsak pusztították a király országát, Németországot. E szakemberek szerint tehát a részlet második mondatában szereplő Ungri (Vngri) népnév a *magyarokat* jelöli, s ez a 862-es adat az első eset arra, midőn az Ungri népnév írott, kortárs latin forrásban a magyarok megnevezésére szolgál.

A Szent Bertin kolostor évkönyvének idézett passzusát azonban az elmúlt száz évben három nagy kritikai támadás is érte. 1898-ban Mátyás Flórián, 1987-ben Ungváry Jenő, 1998-ban pedig Róna-Tas András részesítette e szövegrészt komoly, érdemi kritikában. Mindhárom szerző bírálatának lényege az, hogy az Ungri népnévet tartalmazó mondat 862-re nézve *nem* tekinthető a magyar história forrásának! Mátyás Flórián a bizonyosság szintjén, Róna-Tas pedig a feltételezés szintjén úgy látja, hogy a kérdéses mondat utólagos (X. századi) hiteltelen interpolatio (azaz kései betoldás), míg Ungváry Jenő szerint a mondat ugyan eredeti szöveg, tehát nem interpolatio, viszont nem a magyarokra vonatkozik, mivel az Ungri ethnonym ezen a helyen nem a magyarok, hanem egy másik nép (mégpedig egy, a Keleti Frank Birodalomban, vagyis a Német Birodalomban élő pannóniai nép) megjelölésére szolgál.

Tanulmányunkban – terjedelmi korlátok miatt – csak Ungváry Jenő nézetének bírálatára, azaz cáfolatára szorítkozunk, mivel úgy véljük: ha be tudjuk bizonyítani azt, hogy a kérdéses mondat Hinkmartól, a kortárs szerzőtől származó eredeti szöveg, tehát nem utólagos interpolatio, s benne az Ungri népnév 862-re vonatkozóan a magyarok elnevezésére szolgált, akkor ezáltal Mátyás Flórián és Róna-Tas András felfogását is cáfolni fogjuk. 1997-es dátummal jelent meg a Magyar Nyelvben Ungváry Jenő tanulmánya, amely kifejezetten a Szent Bertin Évkönyv kérdéses mondatával foglalkozik. Ungváry azt a kérdést vizsgálta, hogy a *qui Vngri uocantur* mellékmondat a *hostes... inexperti* (ismeretlen ellenségek) avagy az *illis populis* (azon népek) kifejezésre vonatkozik-e. S valóban, a szöveg értelmezése szempontjából ténylegesen ez az alapvető kérdés! A kétféle értelmezés ugyanis lényegesen eltér egymástól, és lényegesen befolyásolja az Ungri népnév jelentését. Miután Ungváry vizsgálatából kiderült, hogy *nyelvtanilag-grammatikailag* a relatív mondat mindegyik említett kifejezéssel kapcsolatba hozható, s így a kérdés nyelvtanilag nem dönthető el, ezért *tartalmi elemzés* révén kísérelte meg a probléma eldöntését. Tartalmi elemzése szerint a dánok pusztításairól tájékoztató mondattal *párhuzamba* állítható az ismeretlen ellenség dúlásairól szóló mondat. S mivel

Ungváry értelmezésében a dánok esetében minden korabeli olvasó számára világos volt, hogy a dánok észak felől támadták a Német Királyságot, ezért úgy véli: nyilvánvalóan az ismeretlen ellenség esetében is a második mondatban az évkönyvíró szintén megadta azt: hol, mely területen támadta és dúlta fel az ismeretlen ellenség a Német Királyság földjét. Ungváry éppen ezért úgy fogalmaz, hogy a kérdéses területet, azaz a támadás helyét az évkönyvíró *éppen* az Ungri népnévvel, és ezen keresztül az Ungri nevű nép által lakott – a Keleti Frank (= Német) Birodalomhoz tartozó – pannóniai területtel hozta az olvasó tudomására. Szerinte csupán ily módon tekinthető a mondat értékes információnak, egyébként nem. Vagyis Ungváry okfejtésében a *qui Ungri vocantur* mellékmondat az *illis populis* kifejezésre vonatkozik, s annak az Ungri nevű pannóniai népnek a megnevezésére szolgál, amelynek földjét – a Német Birodalom részét képező – Pannóniában az Ungri nép számára ismeretlen ellenség feldúlta. E pannóniai nép létezése mellett tanúskodik Ungváry szerint egy 860-as, német uralkodói oklevél Wangari (= Ungri?) adata is, amely a mai Burgenland vidékére utal.

Ungváry tehát az Ungri népnevet nem a magyarokra, hanem pontos, közelebbi etnikai azonosítás nélkül egy – a birodalomban élő – pannóniai népre vonatkoztatta, és emiatt természetesen a mondat tartalmát sem hozta kapcsolatba a magyarsággal. Ezáltal pedig felfogása szerint a Szent Bertin Évkönyv megszűnt a magyar história forrása lenni. Ezt világosan kifejezi a szövegrésznek általa adott fordítása is: „A dánok az ő [=Lajos király; kiegészítés: M. F.] országa nagy részét öldökléssel és tűzzel pusztítva zsákmányolják. De olyan ellenség is dúlja az ő országát, amelyik ezelőtt azon népek számára, akiket ungroknak neveznek, ismeretlen volt”.

Mi azonban úgy véljük, hogy Ungváry szövegértelmezése teljesen téves. Először is elhibázott és erőltetett az a párhuzam, amit ő a két mondat (ti. a dánok támadása és az ismeretlen ellenség támadása) között felállított. Szerintünk ugyanis tényleges párhuzam a két mondat között éppen abban van, hogy Hinkmar egyik esetben sem közölte a támadás pontos földrajzi helyét, irányát. Nem közölte ezt az érsek egyszerűen azért, mert nyilvánvalóan ő maga sem tudta. Ennélfogva

Ungváry következtetése is téves és erőltetett. Hiszen a messzi távolból ténylegesen honnan tudhatta volna Hinkmar reimsi érsek azt, hogy egy – az Ungváry által feltételezett – birodalmi nép (ti. az ún. pannóniai Ungri nép) számára ki volt 862-ben ismert ellenség, ill. ki volt ismeretlen ellenség. Ezt nyilván csak a feltételezett Ungri nép tudhatta, de Hinkmar nem!

A továbbiakban Hinkmar nyelvhasználatára (usus scribendi) vizsgálata révén filológiai érvekkel azt fogjuk bizonyítani, hogy a *qui Ungri vocantur* mellékmondat a *hostes inexpertus* (= ismeretlen ellenségek) kifejezésre vonatkozik (s nem az *illis populis* kifejezéssel áll közvetlen kapcsolatban). Először is: véleményünk szerint az *illis populis* esetében a *brachylogium* (rövidítéses mondatszerkesztés) egyik megjelenési formájáról lehet beszélni, amely – mint nyelvi-stilisztikai fogás – különben az évkönyv szövegében másutt is megtalálható, tehát jellemző Hinkmar érsek egyéni írói stílusára. Konkrétan ez azt jelenti, hogy a szerző – miután mind az *illis populis* kifejezés előtti mondatban, mind pedig az utána következő szövegrészben is – használja a *regnum* főnevet, emiatt a *rövidség kedvéért* az *illis populis* mellett eltekintett a *regnum* megfelelő alakjának (*regni*; sing. Gen.) újabb kiírásától, de az valójában oda értendő. Azaz értelmileg arról van tehát szó, hogy a keleti frank területekre zúduló ellenség általában véve a megtámadott német birodalom (*regnum*) népei számára volt ismeretlen, amely népeket összefoglalóan soha senki sem nevezett Ungrinak, eszerint viszont a *qui Ungri vocantur* nem az *illis populisra* vonatkozik, hanem a *hostes inexpertus* kifejezésre, és így az Ungri név az addig ismeretlen támadó nép jelölésére szolgált.

Másodszor: megerősíti e következtetést a *populus* szó használata is. Megállapítható ugyanis, hogy Hinkmar érsek a *nép* jelentésű *populus* főnév használatában egyértelműen és következetesen járt el. A reimsi főpap a népnevek (pl. Bulgari, Frisii) mellett a *populus* szót egyes számban használja. Három esetben azonban a *populus* szó többes számban, ill. többes számú értelemben fordul elő, mégpedig két esetben akkor, amikor vagy a Nyugati Frank vagy a Keleti Frank Birodalom több népéről beszél a szerző, ami érthető, hiszen etnikailag mindkét frank

állam heterogén összetételű, soknemzetségű ország volt. Minthogy elemzett mondatunkban birodalmi eseményekkel kapcsolatban a *populus* ugyancsak többes számban olvasható (s a többes számra az egész szövegben ez a harmadik példa), nyilvánvaló: ebben a harmadik esetben is a többes szám miatt a *populus* főnév a Keleti Frank Birodalom *több* (ill. valamennyi) népére vonatkozik. Viszont a feltételezett pannóniai Ungri nép – ha a valóságban létezett is –, csak egy volt a keleti frank állam sok népe közül. Egyetlen birodalmi nép neve pedig nem utalhat a német királyság *több* (valamennyi) népére! Ebből pedig értelemszerűen megint csak az következik, hogy a szövegben az Ungri népnév nem egy feltételezett birodalmi etnikumot jelöl, hanem az ismeretlen ellenség megnevezése volt.

Harmadszor: a relatív mondatok esetében is következetesen járt el Hinkmar a többértelműség elkerülése és az egyértelműség biztosítása érdekében. Ebből fakad az, hogy a vonatkozó névmás (pl. qui 3) következetesen és rendre a közvetlenül előtte (ill. a hozzá közelebb) levő szóra utal, azzal áll szoros kapcsolatban. A pronomen relatívum következetes használata alapján világos, hogy a qui Ungri vocantur mellékmondat a hozzá közelebb álló inexpertī (= ‘ismeretlenek’ értelmű) szóra, s nem a távolabb levő populis (= ‘népek’ jelentésű) szóra vonatkozik. Ebből pedig ismét csak az következik, hogy az Ungri népnév a birodalom népei számára a támadó és addig ismeretlen ellenség megnevezésére szolgált.

Hangsúlyoznunk kell: magától értetődően ismeretlen ellenségnek a birodalmi népek számára a birodalomban vagy annak közvetlen közelében élő nép nyilván nem tekinthető, hiszen a birodalomban vagy annak szomszédságában élő népeket jól ismerték. Ismeretlen ellenségként csak a Keleti Frank Királyságtól földrajzilag távolabbi nép jöhet számításba, amely azonban katonai akciói révén képes volt elérni távoli lakhelyéről a német területeket. E történelmi-földrajzi feltételeknek pedig az ekkor (862-ben) már Etelközben élő magyarság teljes mértékben megfelelt, ráadásul az ‘Ungri’ népnév a szlávok révén par excellence használatos volt e korban a magyarok jelölésére.

Mindaz azt jelenti, hogy a Szent Bertin Évkönyv kiállta a kritikák

próbáját. Azaz a 862-es évnél szereplő Ungri ethnonym – a következő nyelvhasználat tanúságai alapján Hinkmar érsek eredeti lejegyzésében – az etelközi hazájukból német területek ellen kalandozó hadjáratot vezető magyarságot jelölte. Azaz e forrásban az Ungri ethnonym az etelközi magyarok neve volt, s nem egy pannóniai onogur (Wangari; Ungri?) etnikum elnevezésére szolgált. Ily módon szerintünk is – a hagyományos felfogásnak megfelelően – a francia évkönyv változatlanul a korai magyar történelem hiteles, értékes s egyben a legrégebbi keletkezésű forrásának minősül.

IRODALOM

- DEVISSE, J.: *Hincmar. Archevêque de Reims (845–882)*. I–III. Genève, 1976.
- GRAT, F. – VIELLIARD, J. – CLEMENCET, S.: *Annales de Saint Bertin*. Paris, 1974.
- KIRÁLY P.: A VIII–IX. századi Ungarus, Hungar, Hunger, Hungarius, Onger, Wanger személynevek. *Magyar Nyelv*, (83) 1987. 162–180., 314–331.
- KRISTÓ, GY.: *Hungarian History in the Ninth Century*. Szeged, 1996.
- MAKK F.: Egy őstörténeti kézikönyv margójára. *Aetas*, 1997/2–3. sz. 161–188.
- MAKK F.: A magyarok Ungri nevéről. *Szolnoki Tudományos Közlemények*, I. Szolnok, 1998. 94–101.
- MÁTYÁS F.: Chronológiai bírálat egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban. *Akadémiai Értesítő* (1898) 382–387.
- RÓNA-TAS A.: Folytassuk a vitát! *Aetas*, 1998/2–3. sz. 216–226.
- RÓNA-TAS A.: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, 1996.
- SCHRÖRS, H.: *Hinkmar, Erzbischof von Reims*. Freiburg, 1884.
- UNGVÁRY J.: „...qui Ungri uocantur.” *Magyar Nyelv*, (93) 1997. 441–446.
- WAITZ, G.: *Annales Bertiniani. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. Hannoveræ et Lipsiæ, 1883.